

С. Замбржыцкі

„На прасторах жыцця“ Тараса Гушчы (Я. Коласа)

(Крытычны этуд)

Беларуская крытыка нашых дзён ня раз указвала на няспынены рост творчага таленту народнага песняра Якуба Коласа (Тараса Гушчы). І сапраўды: пяснярскі шлях яго ад „Песень жалбы“ і „Родных зьяў“ праз „Рубяжы“ выходзіць „На прасторы жыцця“. Письменьнік штогод узбагачае нашу літаратуру ўсё новымі і новымі дарамі, прыгэтым няспынна шырыцца і глыбіцца яго як тэматыка, так і форма.

Творчая пуціна Якуба Коласа няспынна падымаецца ўгару і адначасна бязутрымна шырыцца. За гэта ясна сьведчыць яго „апошні“ дар у скарбніцу беларускай мастацкай літаратуры—аповесць „На прасторы жыцця“, і мы ў дадзеным этудзе разгледзім гэты „апошні“ дар, паколькі ён займае вельмі пачэснае месца, як у творчасці пісьменьніка, характарызуючы сабою яе ў нашыя дні, так і ў беларускай літаратуры наогул; тым больш, што ня гледзячы на такое значэнне гэтай аповесці, беларуская крытыка мала спыніла ўвагі на ёй.

Бясспрэчна, аповесць „На прасторы жыцця“ некаторымі сваімі бакамі—зьместу і формы—но зьяўляецца нечым зусім новым, неспадзяваным у творчасці Я. Коласа (Т. Г.), а знаходзіцца ў шчыльнай сувязі з яго ранейшымі творамі, мае з імі цесную ўвязку, з іх выплывае.

Я. Колас з першых крокаў па сваёй творчай каляіне не акінуў увагай беларускую лапцюжную моладзь. Ён час-ад-часу прысьвячаў нашай моладзі свае песні і апавяданні. Асабліва шырока і глыбока зарысоўваецца гэтая моладзь у поэме „Сымон Музыка“. Я. Колас атуляе свайго „Сымона Музыку“ нязвычайна глыбокім, мяккім і тонкім, уласціва коласаўскім лірызмам, атуляе асаблівай любасцю і спачуваньнем. Якуб Колас, бадай, як ніхто з нашых старэйшых

песняроў, любіць моладзь. Любіць моладзь за яе бадзёрасць, жыццярадаснасць, сілу і імкненні. Ён любіць моладзь, як і самую моладасць. Час-ад-часу з яго вуснаў зрываецца сум за сваю страчаную моладасць, сваю вясну:

Вясна, вясна! не для мяне ты!
 Ня я, табою абагрэты,
 Прыход твой радасны спаткаю,—
 Цябе на век, вясна хваваю,
 Назад ня прыдзе хваля тая,
 Што з быстрой рэчкай уплывае ¹⁾.

Вось чаму „ня раз утомлены дарогай“ пясняр к сваёй вясне „у думках залятае і там душою спачывае“.

Мала гэтага. Я. Колас з асаблівай ахвотай і любасцю малюе, постаці юнакоў, апавядае аб іх жаданнях і імкненнях. Але да нашага часу яму даводзілася пісаць аб моладзі, скутай путамі няволі калі яна не магла разгарнуць свае моцныя крылы і ўзняцца „ў прасторы жыцця“. Сымон Музыка толькі бязмерна любіць прасторы і волю, але ня ў сіле парваць путы няволі.

Гэты час адышоў у мінулае. Парваны путы. Здабыта воля. Змянілася жыццё, змяніліся і песні. Вясковая лапцюжная моладзь нашых дзён настойна цісьнецца ў школы, прагна „грызе граніт навукі сваімі маладымі зубамі“ і смела шыбуе „ў прасторы жыцця“. Гэты зрух у настроях вясковай моладзі, прынесены Вялікім Кастрычнікам, які абудзіў да жыцця мільёны сялянскай моладзі, зрух, які адбываецца на нашых вачох, зрух—імкненне да грамадзка-кармыснай працы, зьяўляецца вельмі ўдзячным матар'ялам для поэты і пісьменьніка, і можна дзівіцца і шкадаваць, чаму нашыя маладыя поэты ўсё-ж так мала адбіваюць гэтую зьяву.

Затое з якім захапленнем, з вялікім талентам і шчырай любасцю, так праўдзіва адбіў гэта ў тыповых вобразах Якуб Колас у апавесці „На прасторы жыцця“. Тут—тая-ж самая моладзь, якая вышла з-пад саламянай страхі, што і ў ранейшых творах пісьменьніка, але толькі ў новых абставінах. Сьцяпан Барута гэта родны брат Сымона Музыкі. Яны абодва „сыны ралы“.

Беларуская вёска знаёма і дорага песняру, бо яна яго родная, яна яго ўгадвала. Гэтая сувязь з вёскай у пісьменьніка жыве і сягоння, загэтым і Сьцяпан Барута і Аленка, галоўныя гэроі апавесці, дзеці вёскі. Яны прагнуць вучыцца. Сьцяпан, скончыўшы вясковую школу і падрыхтаваўшыся, паступае на рабфак, а Аленка ў сямігодку.

¹⁾ „Новая зямля“ ст. 3, выд. 2-ое.

Старанна Сьцяпан вучыцца на рабфаку, але і на сваю вёску не забывае. Яго цягне туды, як роднага сына, жаданьне зрабіць нейкую палёжку сваім братом; вабіць яго туды і каханая Алёнка. Праз два гады ён едзе на бацькаўшчыну, наладжвае там грамадзкую працу, асушвае балота, урэшце, шчаслівы едзе ў горад разам з Алёнкай працягваць вучобу.

Большасць падзей, вузел аповесці, разгортваюцца ў горадзе, у абставінах рабфаку і Я. Колас дае багатыя бытавыя зарысоўкі рабфакаўскай моладзі. У гэтым каштоўнасьць і навіна аповесці. *Творчасць Я. Коласа вогуле характарызуецца шырокімі і багатымі бытавымі і психалёгічнымі зарысоўкамі, што тлумачыцца багатымі здольнасьцямі пісьменьніка, як назіральніка.* Гэтая рыса ў характары творчасці Я. Коласа ўжо адначалася ў беларускай крытыцы ¹⁾. І сапраўды: матар'ялам для творчасці Якуба Коласа заўсёды зьяўляюцца факты або вобразы жыцця, назіраныя ім у навакольным жыцці, або ўзятыя з свайго ўласнага жыцця. Але Я. Колас, бяручы канкрэтны факт ці вобраз—назіраны або з жыцця ўласнага—умее вельмі таленавіта, бадай як ніхто з беларускіх пісьменьнікаў, прыдаць індывідуальнаму тыповы характар.

Аб гэтым кажуць усе яго буйнейшыя творы: „Новая зямля“, „У Палескай глушы“ і інш. Гэта адносіцца і да аповесці „На прасторы жыцця“. Гэроі аповесці гэта жывыя постаці, тыпізаваныя партрэты вучнёўскай моладзі нашых дзён.

Адкуль вядомы гэтыя партрэты Я. Коласу?

Дзе ўзяты канкрэтны матар'ял для аповесці, калі, як мы азначылі, выходным пунктам для гэтага пісьменьніка, зьяўляецца заўжды канкрэтны выпадак або вобраз? Адказ даволі просты. Апошнія гады пісьменьнік працаваў выкладчыкам у тэхнікуме, універсытаце і іншых навучальных установах. На яго вачу выходзілі „На прасторы жыцця“ Сьцяпаны, Ніны, Шулевічы і др.

Зьвернемся зараз да тыповых зарысцовак.

Дзяцінства Сьцяпана праходзіць у вёсцы, загэтым пісьменьнік дае зарысоўкі вясковай прыроды, сучаснага вясковага быту, некаторыя пабочныя тыпы.

Малюнкі прыроды ў творчасці Я. Коласа займаюць пачаснае месца. Беларускае прырода знайшла ў творчасці Я. Коласа высока мастацкае і шырокае сваё выяўленьне.

І гэта панятна. На вясковым загоне беларускае нівы ўзрос Колас. Шум бору ды песьні жніў далі песьні яму. Гэроі Я. Коласа

¹⁾ Гл. зборн. артык. „Якуб Колас у літаратурнай крытыцы“ і інш.

гэта сяляне, іх жыццё праходаіць на ўзлоньні прыроды. Вось чаму і ў „Новай зямлі“ і ў „Сымоне Музыку“ так багата малюнкаў прыроды.

Параўнальна менш іх у аповесці „На прасторы жыцця“, бо тут большая частка падзей разгортваецца ў горадзе. Найбольш поўна зарысавана тут навальнічная ноч, калі Сьцёпка разам з комсамольцамі „змагаўся з рэлігійным дурманам“, прыгэтым ноч апісваецца з асаблівай узьнятасьцю і лірызмам.

„Эх, і слаўныя гэтыя летнія ночы! Здаецца дзеся таго толькі і сходзяць яны на зямлю, каб паказаць, што ў цёмнай цішыні ёсьць і поэзія і характаво. А можа яны проста толькі баламуткі прыдуць, разальваюць хмеліва чар сваіх, закруцяць, замуцяць цябе, закруцяць голаву, нямаведама чаго нязбязваюць, тысячу ўсякіх спакус прынясуць табе і чорт ведае на якія ўчынкi падбухтораць...

Эх, ночы, хмельныя летнія ночы!”. Яскрава романтичнае апісаньне.

Романтичная абстаноўка, якою атуліў у гэты момант пісьменьнік свайго Сьцяпана, выклікае ў яго такі-ж романтичны настрой „Яго цягнуў вір сельскага шуму. Было нейк і сумна на сэрцы. Хацелася кудысь пайсьці, нешта зрабіць, адным словам, паказаць, што на сьвеце ёсьць Сьцёпка, каб гэты сьвет зьвярнуў на яго ўвагу”. (Словы падкрэсьлены намі. С. З.).

Акрамя малюнкаў прыроды, у пачатку аповесці зарысоўваецца некалькі і сучасныя насельнікі вёскі: комсамольцы з іх сходамі, Міхайла Барута, бацька Сьцяпана, вясковы бядняк з моцнай традыцыйнасьцю і скэптыцызмам да новага; хаця часам яму і жадаецца гэтага новага, але ў гэтым ён нават баяўся сазнацца. Асабліва скэптыцызм ён выяўляе да сучаснага вучэньня, хаця і сам у глыбі душы ня проч, каб Сьцяпан вучыўся.

„Якая цяпер навука? вучні ў школах лынды б’юць, ходзяць ды лісьце зьбіраюць. На чорта яно? Хлеб на ім пякуць ці што? Падругое, распуста пайшла, дзеці настаўнікамі кіруюць, а вучыцца ня хочуць. Лусты хлеба не адрэжа, а сьвет перавярнуць зьбірасьца, келб няшчасны. Хіба так даўней вучыліся?”

...„А цяпер чаму вучаць? Бацькоў ня слухаць, старых звычайў не шанаваць... Не брат, за такую навуку дзякую табе! Вучыся, як хочаш, а бацька памагаць табе ня будзе,—вучыць, як па бацькавым карку езьдзіць“.

Пераступіўшы парог бацькавай хаты, Сьцяпан пападае ў горад. І пісьменьнік дае новыя малюнкi, малюнкi гораду. Пры гэтым мы яшчэ раз зварачаем увагу на характар малюнкаў: усе яны ня плод творчай фантазіі пісьменьніка, а вынік яго багатай назіральнасьці.

Цікава розьніца ў адчуваньнях дзядзькі Антося з „Новай зямлі“, калі той папаў у горад і адчуваньнях Сьцяпана. Сьцяпан ужо не адчувае такой варожасьці на сябе, якую сустрэў Антося, а яго гасьцінна прытуліў „Дом Селяніна“.

„Нахваліцца ня мог Сьцёпка гэтым домам, бо дзе-ж бы ён падзеўся ў незнаёмым горадзе“.

У Доме Селяніна Сьцяпан знаёміцца з „Дзедушкам“. Вобраз „Дзедушкі“ нагадоўвае нам, партрэт М. Барташэвіча. Письменьнік сьпісаў яго з натуры, як сьпісаў з натуры „Дом Селяніна“, від Менску з плошчы Парыскай Камуны, Рабфак. Сьцяпан пападае на рабфак, дзе „галота, чуць прыкрытая галота, стукала ў дзьверы навукі, шырокаю хваляю сьцякалася з далёкіх акругаў“.

Пасьяя настойных дамаганьняў Сьцяпану ўдаецца паступіць на рабфак, бо: „Чым больш уставала гэтых перашкод, тым больш расло ў Сьцёпкі ўпартае жаданьне дабіцца свайго. На пралом пойдзе, кулакі ў дзела пусьціць, а рабфаку ня ўпусьціць“. І ён уваходзіць у сям'ю рабфакаўскай моладзі. Жыцьцё гэтай сям'і і складае асяродак аповесьці. Письменьнік зарысоўвае рабфакаўскі побыт, і на фоне гэтага побыту вырысоўвае постаці рабфакаўцаў. Пры гэтым яны зарысоўваюцца бяз усякай стараннасьці, бяз лішніх хварб таго ці іншага колеру. Тут письменнік застаўся староньнім назіральнікам і здымшчыкам і падае як ценявыя рысы гэтага побыту, асобных хворыя вывікі, так і сьветлыя праявы. Жыцьцё і псыхолёгія вучнёўскай моладзі нашых дзён адбіта тут, як у люстры. Зарысавана тут вучоба моладзі і імкненьне да ведаў. Вучыцца моладзь з лхвотай, заядла. Сьцяпан аб гэтым піша: „Кладземся мы спаць вельмі позна: а 12 або а першай гадзіне ночы. А то ўсё вучымся; чытаем шмат кніжак“. Старанна вучыцца і Аленка ў сямігодцы. „У школе Аленка ня зводзіла часу дарма. Старанна слухала лекцыі, чытала кнігі, якія толькі можна было дастаць, і кожнае, няяснае для яе, пытаньне старалася зразумець“. Сьцяпан вучыцца старанна, бо „Ён памятае, як трудна была тая дарога, што прывяла яго сюды, і якую адказнасьць узяў ён на сябе, кінуўшы бацькаў дом“.

Але рабфакаўцы ведаюць ня толькі вучобу, яны не адарваны ад напакольнага жыцьця: наша бурлівая сучаснасьць шырокай хваляй уліваецца ў сьцены рабфаку і захопляе кожнага з іх. „І жыцьцё тут ня толькі адным рабфакам замыкалася. Даклады, тыя ці іншыя спецыяльныя лекцыі вядомых і выдатных асоб, зьезды, паказальныя суды, дыскусіі—усё гэта было даступна вучнёўскай моладзі. Гэта тыя кузьні, дзе выкоўваліся асновы новага быту і формаваліся будаўнікі новага жыцьця. У вольную часіну можна было ў тэатр сха-

дзіць, і ў кіно папасьці, ці проста на сваю вучнёўскую вечарынку". Рабфакаўцы наладжваюць і грамадыка-карысную працу. Сьцёпка аб гэтым піша: „Нядзелямі часта ежджу ў вёску, дзе наш рабфак вядае культурную работу. Мне, як знаёмаму з вёскай, хочацца дапамагаць сялянскай справе. Наша дапамога вёскі заключаецца ў тым, што рабфак дапамагае праводзіць культурна-асьветную працу ў вёсцы. Пасылаем бяз грошай кніжкі, газеты для школ і хат-чыталень. Зьбіраем усе скаргі на розныя непарадкі мясцовай улады, і чым можам, дапамагаем там, на месцы, а то ўсе скаргі перадаем у газеты“.

Зарысоўваецца і інтэрнацкі (хатні) побыт рабфакаўскай моладзі. І зарысоўваецца праўдзiва і бесстаронна. У гэтым сэнсе найлепшым прыкладам зьяўляецца сцэнка прыходу хлапцоў раніцою да дзяўчат.

Гэтая сцэнка па сваёй натуральнасьці зьяўляецца найлепшым месцам у аповесці, гэта дакладны здымак жывое сцэнка інтэрнацкага побыту.

Гэты побыт рабфакаўскай моладзі пераліваецца бадзёрасьцю, жыцьцярэдасьцю і высіласьцю. „У час пераменаў па карыдорах і аўдыторыях усе яны шумелі, ганяліся адны за другімі, дуралі, як гэта ўласціва моладасьці“.

Багата мейсца ў аповесці адводзіцца зарысоўцы ўзаемаадносін хлапцоў і дзяўчат. Гэты бок жыцьця сучаснай моладзі, бадай, самы хворы. Тут наймацней трымаецца старое ў яго няпрывабных праявах, павольней чым дзе прасочваецца прыгожае новае, тут больш чым дзе бывае хворых вывіхаў.

І літаратура нашых дзён, як беларуская, так і другіх нацыянальнасьцяў СССР, адбіваюць гэтыя зьявы, пры гэтым некаторым пісьменьнікам уласцівы ўхілены і аднабокасьць, выяўляецца імі прыхільнасьць зарысоўваць асабліва крайнія, надзвычайныя праявы хворых вывіхаў у быце сучаснай моладзі¹⁾. Я. Коласу не ўласцівы такі крайні ўхіл. Ён ня можа моладзь, у якую ў яго ёсьць моцная надзея і да якой у яго ёсьць вялікая любасьць, зарысавать аднымі ценявымі рысамі. Гэта было-б балюча для самога пісьменьніка, і Я. Колас дае ня толькі ценявыя рысы ў сучаснай моладзі, а і сьветлыя праявы. Разам з Шулевічам ён ставіць Сьцяпана і Сымона, поруч з Нінай—Аленку. Ад гэтага повесць набывае асаблівую каштоўнасьць.

У гэтых ўзаемаадносінах, папершае, навока кідаецца прастата і натуральнасьць. Як каза пісьменьнік: „Адносіны гэтыя былі самыя

¹⁾ П. Раманаў. С. Малашкін. у белар. літаратуры часткова М. Зарыцкі.

простыя і звычайныя. У часе пераменаў па карыдорах і аўдыторыях усе яны шумелі, ганяліся адзін за другім, дуралі, як гэта ўласціва моладасьці. А то проста хадзілі ў парах з дзяўчынамі, пабраўшыся за рукі, ці „пад ручку“, ці проста абняўшыся“. Але пад гэтай прастатою і сяброўскасьцю захоўвалася часам грубая самцоўшчына, прыкрытая слоўным жоўглерствам і змаганьнем з „мяшчанствам“ „буржуазнай этыкай“; пад прыкрыцьцём шуканьня „друга рэволюцыянера“ здабываліся мімалётныя ўцехі жыцьця“.

Гэты хворы вывіх, які быў у нашай моладзі зарысоўваецца ў постаці М. Шулевіча. Шулевіч у кожнай прывабнай дзяўчыне шукаў „друга рэволюцыянера“, і знайшоўшы яго адаваўся „лепшаму і вышэйшаму пачуцьцю“, а праз некалькі месяцаў, калі „песьня вясны“ была сьпета, заўважаў, што ён памыліўся, што ён „знайшоў толькі жанчыну і пры тым з мяшчанскай афарбоўкай, бо ёй трэба мяшчанскае гняздо, яна хоча зьвязаць яму крыльці, прымацаваць да сябе“. Гэты бязутрыманы анархізм у быце нашай моладзі зьяўляецца соцыяльна-шкоднай зьявай, і шкодным тым больш, што ён прыкрываецца пышнаю кветкаю рэволюцыйнай фразеолёгіі.

Шулевіч так вабіць Ніну:—„Я люблю ў табе, Ніна, тваю дзявочую ціхасьць, можа ад таго, што сам я мяцежная натура, рэволюцыянер па прыродзе. Люблю тваю нейкую затаёную засмучанасьць, і калі я толькі зірнуў на цябе, я сказаў: „Яна вось тая, хто можа быць моім найлепшым таварышам?“ Я чую, што толькі ты, ты адна і можаш быць тым, з кім і можна рука-ў-руку ісьці па дарозе змаганьня за сьветлыя ідэалы камунізму.“

Гэтыя словы не маглі не ахмяліць Ніну, гэтую жывую дзейную натуру і яна, якая жадала выбіцца з будзёншчыны, якая шукала нечага новага і прыгожага, хаця сама дакладна ня ведала ў чым гэта новае, прыгожае, толькі і магла адказаць яму: „А я люблю твае цёмныя вочы, Марцін. Яны так глыбокі—не хапае сьмеласьці зірнуць у іх бяздоньне. Яны і вабяць, і чаруюць, і палохаюць. І голас люблю твой і твой розум, і тваё ўменьне ва ўсім разьбірацца, і яшчэ люблю цябе за тое, што мяне ты палюбіў“.

У чадзе гучных слоў не магла Ніна прыпусьціць, што такія ж словы Шулевіч мог сказаць другой, пятай, дзясятай.. дзяўчыне.

Праўда, жаночая інтуіцыя падказвала Ніне: яе і „вабяць і палохаюць“ цёмныя вочы. „Толькі ты не насмейся з мяне,—прамовіла ціха яна, і ў голасе яе чулася трывога і нейкая боязьн“. (Курсіў наш. С. Э.). Музыка гучных слоў, палкасьць і парывальнасьць да нязнаных адчуваньняў дзейнай дзяўчыны, перамаглі яе сполах ад „цёмных вачэй“, і ёй давялося пачуць „акорды

ланцужнага звону“ развязаці. Толькі пасля Ніна магла ўразумець Шулевіча і даць яго рэвалюцыйнай фразасолёгіі належную ацанку, але для гэтага ёй давялося выпіць мора пакуты, выслухаць многа пякучых крыўдаю, фальшывых слоў. Вось апошнія акорды гэтага „песні вясны“.

— Цяпер ты мне развязаў вочы, і я ўбачыла, хто ты такі. Я думала, ты—стала чалавек, я паверыла табе, што ты рэвалюцыянар. Ты-ж толькі апаскужвасш гэтае вялікае слова і прыкрываеш ім сваю брыдоту“. „Ня сьмей прыкранацца да мяне, бо я плюну ў твае зладзейскія вочы, няшчасны... салец!“

Але Я. Коляс ня мог абарваць аповесці на гэтым акордзе ён, у імя жыццёвай ісціны, даў і сапраўды моцныя і шчырыя пачуцці да Ніны, як да дзяўчыны і як да чалавека. І гэтыя пачуцці пісьменьнік аформіваў у постаці Сымона Галмы.

Калі Ніна аплёваная, зняважаная ў сваіх найлепшых пачуццях, апынулася на вуліцы, і ёй патрэбна была маральная дапамога, патрэбна было ёй блізкае шчырае слова, якое-б ёй надала бадаёрасць і сілы,—усё гэта Ніна знайшла ў Сымона, які глыбока любіў яе і як чалавек і як дзяўчыну, любіў бяз гучных слоў, заціўшы ў грудзях маладос і моцнае пачуццё. Толькі ў рашучы час, калі гэта было патрэбна Ніне, у Сымона прабіваецца наперак гэта пачуццё. Але і цяпер „словы ня слухалі яго, ён заікаўся“.

Асаблівая шчырасць і цютнасць нададзена пачуццям Сьцяпана і Аленкі.

Аленка, да некаторай ступені, супроцьстаўляецца Ніне¹⁾. Калі Шулевіч прыехаў у Зборцы, дзе была і Аленка, „у дарове закалыхаўшы і свае мыслі аб Ніне“, і заўважыў Аленку, як прыгожую дзяўчыну. Між імі адбываецца наступная гутарка:

— Вы, Аленка, такі чалавак, што адразу хіліць да сябе. Бываюць на свеце такія людзі. Ніколі іх ня знаў, а спаткаеш, скажаш слова, пачуеш ад яго, і ўжо здаецца, што ты яго даўно-даўно ведасш. Проста ён як-бы родны табе, блізкі твой друг... Давайце будзем прыяцелямі.

Аленка паглядзела на яго бачлівым поглядам.

— А ў вас, мусі-быць, многа такіх прыяцеляў?

Шулевіч уздыхнуў.

— Іх вельмі цяжка знайсці.

— А вы іх усё шукаеце? І чаму вы думаеце, што я была-б вашым прыяцелем?

¹⁾ Алена—тып больш кансерватыўны і крытычны, чым Ніна; гэта вынік з іх сацыяльнай істоты: Алена дачка селяніна-серадняка, „Нінчына бацька масьцеравы па профэсіі“.

— Так дачуваецца. Мне так здаецца.

Аленка засмяялася.

— У нас, у вёсцы, кажуць, калі каму што здаецца: „перахрысьціся ня будзе здавацца“.

Калі-ж прыехаў Сьцяпан і запытаў яе ці пісала яна Шулевічу, Аленка адказвае: „Ня буду я пісаць чорт ведае каму!“ Аленку не захапляюць вабныя словы Шулевіча. Зтаое як шчыра праз увесь час разлукі з Сьцяпанам, Аленка нязвычайна любіць яго.

У Сьцяпана да Аленкі такія-ж пачуцьці.

На рабфаку „Сьцяпан быў трохі дзікаваты і замкнуты“. З даяўчатамі ён тут не забаўляўся, а ўвесь час аддаваў толькі працы або часам марам аб Аленцы, бо „куды-ж ім з Аленкай раўняцца?“. Яго пачуцьцё да Аленкі глыбокае і цэльнае.

Ён прызнаецца Аленцы: „Ты, Аленка, памятай: ніхто цябе так не палюбіць, як я. Адну цябе пакахаў і больш нікога не хачу“. У доказ гэтага ён нават пакляўся: „Каб не асушыць мне балота, калі я лгу“. І мы верым яму, бо гэта кажа Сьцяпан, натура, якая ня ведае памену.

Каханьне Сьцяпана і Аленкі агорнута пісьменьнікам прыгожай тканінай романтыкі.

Яшчэ адну рысу, якая бытуе ў нашай моладзі зараз, адбівае ў аповесці Я. Колас. Гэта—імкненьне да літаратурнай творчасці. Літаратурная творчасць захапляе нашу моладзь. Няма зараз, бадай ніводнай школы, дзе-б ня было-б сваіх „поэтаў“ і „пісьменьнікаў“ і гэтая рыса ў нашай моладзі зьяўляецца дадатнай і жаданай. Вялікі Кастрычнік абудзіў да жыцця новыя сілы; гэтыя сілы выяўляюцца ў розных галінах жыцця; гэтыя сілы „штурмуюць Парнас“. Калі гэтыя імкненьні нашай моладзі накіраваць на належны здаровы шлях, яны дадуць багаты плён. Гэтую рысу праўдзіва адбіў пісьменьнік. Яшчэ будучы ў вёсцы, Сьцяпан пісаў „прозу“, Аленка-ж пісала „вершы“. Не пакідаюць яны гэтага і ў сьценах школ. Яны пішуць у насыценныя газеты.

Але асаблівыя здольнасці ў гэтым кірунку выяўляе Сымон Галыза, які, калі піша верш, „увесь гарыць, як у гарачы“.

Пераходзім цяпер да ідэалёгічнай ахварбоўкі аповесці. Перад гэтым зьвернем увагу спачатку на тую акалічнасьць, што ў гэтай аповесці, як і ў іншых влічальных творах Я. Коласа, ідэалёгічная пазыцыя пісьменьніка, яго сымпаты, лёгка ўскрываюцца. Я. Колас ня імкнецца захаваць свае спачуваньні, а яскрава іх выяўляе. Гэтай акалічнасьцю часткова і тлумачыцца інтымнасьць, якая ўсталёўваецца паміж чытачом і аўтарам.

Ускрываецца-ж ідэалёгічная пазыцыя пісьменьніка лёгка дзякуючы наяўнасці глыбокага лірызму, якім пераліты ўсе эпічныя творы яго—гэта папершас; а падругое: дзякуючы асабліваму характару ролі апавядальніка ў гэтых творах.

Лірызм Я. Коласа ў яго эпічных творах выліваецца або ў асобныя „лірычныя адхісленні“ або ў лірызм стылю.

Ролю апавядальніка Я. Колас толькі зрэдка прызначае каму-небудзь з сваіх гэрояў, а зазвычай апавядае сам. Ён як-бы не да-
V, вярсае сваіх дум і шчырага пачуцця сваім гэроям.

Я. Колас зарысоўвае жыццё моладзі ў нашыя дні, у атмасферы савецкай грамадзкасці. Ужо гэты факт кажа шмат аб чым. Гэту моладзь ён рысуе ня толькі змрочнымі, а і святлымі (пераважна) хварбамі. Ён дае яе метаімкненні. Да чаго-ж зводзяцца координальныя імкненні? На якіх шляхох жадае бачыць моладзь пісьменьнік? У М. Шулевіча галоўнае імкненне накіравана да ўласных „асалод жыцця“, хоць гэтае імкненне і прыкрываецца рэвалюцыйнай фразеалёгіяй. Гэта індывідуалізм нашых дзён, індывідуалізм сацыяльна шкодны. Калі індывідуалізм гэрояў Янкі Купалы і іншых нашаніўцаў протэстуючы індывідуалізм у імя правоў чалавека на жыццё і сонца і гэтым самым падрываючы падмурак існуючага ў той час дзяржаўна-палітычнага ладу, індывідуалізм, які мае цесную ўвязку з сацыяльнасцю, у яе пераходзіць, індывідуалізм, які адыграў пэўную дадатнюю ролю,—то індывідуалізм нашых дзён, індывідуалізм тыпу індывідуалізму Шулевіча, навінен сустрэць да сябе наша гострае асуджэнне¹⁾. І гэты індывідуалізм асуджае і пісьменьнік. Шулевічу супроцьстаўляецца Сымон, у якога „асабо-

¹⁾ Індывідуалізм Шулевіча знаходзіцца на першай ступені свайго развіцця. Ён яшчэ знаходзіць некаторую ўязку з калектывам; індывідуалізм яго яшчэ не ўсвядомлены і не пастаўлены як ідэал, за гэтым Шулевіч пакуль-што ня ўчыняе надзвычайных антымаральных і антысацыяльных учынкаў. Але гэты індывідуалізм нязбежна ў яго будзе развівацца і дойдзе да індывідуалізму „голага зьвера“ М. Зарэцкага. Бо і пад Яроцкім і Шулевічам, бадай, адна сацыяльная база. У іх прарываецца дробна-буржуазная стыкія. Праўда мы ня ведаем сацыяльнасці Шулевіча—пісьменьнік нам адчынена гэтага не дае, для чытача Шулевіч „цёмная душа“, але на падставе яго учынкаў нельга прыпусціць, што ён кроўна звязаны з пролетарыятам.

На наступнай ступені індывідуалізм Шулевіча парве ўсякую сувязь з калектывам і будзе пастаўлены як ідэал. Кроўнасць Шулевіча і Яроцкага заўважаецца і вонкава: першы растратвае скарбовыя грошы—пакуль-што толькі чатыры рублі і другі таксама, але ён ужо не здавальняецца такой сумай. Ва ўсякім выпадку індывідуалізм Шулевіча можна назваць анархічным, і ў наш час, ва ўмовах СССР, калі трэба ўжо не руйнаваць, а будаваць, гэты індывідуалізм ёсць праява дробна-буржуазнай стыкі і зьяўляецца сацыяльна шкодным. С. З.

вае“ растапляецца ў „грамадзікім“. Сымон суняшае Ніну: „Помні, што ўсё гэта хоць і балюча, але-ж гэта толькі нашыя асабістыя болі. А ёсьць яшчэ і болі грамадзікія. Хто не перасіліць сваіх боляй, то—які-ж ён грамадзікі працаўнік?“ Сымон—гэта шэры гэрой, ён не вылучае сябе з грамады, ня ставіць сябе над ёю, як гэта робіць Шулевіч. І пісьменьнік сымпатызуе гэтаму „шэраму“ Сымону, а ня „цёмнаму“ Шулевічу. Супроцьстаўленьне відно і ў стылі: „Вочы (Сымона) таксама нішто-сабе,—шэрыя, строгія і самае важнае—мысьлі ў іх відаць. У Шулевіча цёмныя вочы; можа і душа ў яго цёмная“.

Шулевічу супроцьстаўляецца і Сьцяпан Барута.

Для Сьцяпана вучэньне на рабфаку толькі сродак пазнаньня жыцьця, каб на аснове гэтага пазнаньня аддаць сілы грамадзе. Сьцяпан моцна звязаны з вясковай „галотай“. Яго цягне ў вёску, як роднага сына. Любасць да вёскі і жаданьне дапамагчы ёй у Сьцяпана выліваецца ня ў словы, а ў справу.

„Слоў у нас вельмі многа. Куды ні пайдзі, усё толькі і чуеш прамовы... Слова на слоўе едзе і словам паганяе“,—кажа Сьцяпан. І ён раіць Сымону: „Давай летам паедзем куды-небудзь на вёску. Прачытаем наперад там верш твой, запалім сэрцы, а потым і за дзела возьмемся. Я табе скажу за якое дзела“. І ў Сьцяпана, сапраўды, ёсьць плян працы.

Павучыўшыся і пабачыўшы жыцьцё, Сьцяпан уразумеў яшчэ больш сілу грамады, колектыву, і ролю пролетарыяту ў перабудаваньні жыцьця. У яго галаве складаецца ідэя „Колектываў працы“. Гэтая ідэя ў Сьцяпана ператвараецца ня ў словы, а ў справу. Ён прыяжджае ў вёску, засноўвае такія „колектыў працы“ і асушвае „гнілое балота“.

Пачынаецца колектыўная праца. „Зашумелі, завьвінелі маладымі галасамі і званам рыдлёвак Сухія Груды“. Расьсякаюцца сухія груды. „Сама ўжо праца пакарае, захапляе чалавека, бо ў гэтай дружнай грамадзкай працы, так многа і музыкі, і пэзіі, і сілы, і характава“. І гэтая музыка, сіла і характава захапляюць і Я. Коласа. Калі ён дае такія пераможныя гимны характаву колектыўнай працы.

„З шумам хлынула вада ў канал і пабегла далей і далей, нясучы з сабою пясок, кусочкі дрэва, траву. Удоўж каналу стаяў пасьвяточнаму ўбраны народ, моўчкі слухаючы музыку вады. З-пад „сьвятога калодзежу“ далятаў як-бы з разьбітага чыгуна, нудны, тмусовы¹⁾ звон, але з-за шуму вады ў канале яго бадай што і ня чуваць было“.

¹⁾ Курс. тут і ніжэй наш. С. 3.

Грамадзкі шлях Сьцяпана, гэта той шлях, на якім пісьменьнік жадаў-бы бачыць усю сялянскую моладзь.

Пісьменьнік спачувае Сьцяпану і ў яго асабовых адчуваньнях. Яго цэльнае, глыбокае і цютнае пачуцьцё да Аленкі ёсьць ідэал пісьменьніка. Гэта выяўляецца хоць-бы ў тым, што падаўшы сцэнку прызнаньня ў каханьні Сьцяпана Аленцы, у пісьменьніка мімаволі зрываецца з вуснаў такое „лірычнае адхіленьне“.

„Слаўна была гэтая ноч, шкода толькі, што борада сьвітаюць такія харошыя ночы“.

Разгледзім зараз мастацкае афармленьне аповесьці. У гэтай дзедзіне мы адшукаем мала чаго новага ў параўнаньні з папярэднімі творамі аўтара. Тут тая-ж мастацкая зброя пісьменьніка, якой ён арудаваў „У Палескай глушы“ і „Новай зямлі“, толькі адноўленая і падгостраная. Трэба адмеціць пэўную стойкасьць і нават традыцыйнасьць мастацкіх прыёмаў Я. Коласа. І гэтая рыса не зьмяняе каштоўнасьці яго твораў.

Я. Колас вышаў на беларускую літаратурную ніву з сялянскай стыхіі, гэтая стыхія пануе і зараз, як у тэматычных зарысоўках пісьменьніка, так і ў мастацкім іх афармленьні. Я. Колас і па нашыя дні застаўся Коласам. Гэтай стыхіі не ўласьцівы новыя літаратурна-мастацкія плыні, як футурызм, імажынізм і да г. п., а ёй уласьцівы здаровы рэалізм, ахутаны прызьрыстай рамантыкай.

І Я. Колас сваю творчасьць аддае ва ўладу гэтым плыням, застаючыся глухім на дакучныя крыкі футурыстых і ім. пад.

Домінуючай рысай у мастацкім афармленьні творчасьці Я. Коласа зьяўляецца „простата“, калі так толькі льга сказаць. Усе яго творы адзначаюцца прастатою фабулы, сюжэту і нават стылю. Мы не знаходзім у гэтых творах ні безьлічча гэрояў, ні якіх-небудзь асаблівых, выключных, падзей, ні вялікіх прыгод, ні нават напружанай барацьбы, сутычкі, паміж гэроямі ¹⁾.

Гэты факт паказальны. Ён знаходзіць сваё тлумачэньне, з аднаго боку, у „эпічнай“ натуре самога пісьменьніка, а з другога — у характары той соцыяльнай пластоўкі, адкуль бярэ сваіх гэрояў Я. Колас, а менавіта, сялянства. Вясковая абстаноўка поўна статыкі, у ёй слабая (параўнальна) дынаміка.

Аповесьць „На прасторы жыцьця“ па сваёй кампазыцыі больш складаны твор, чым папярэднія. Гэта абумоўліваецца характарам эпохі, адбітай у аповесьці.

¹⁾ Мы ня кажам аб нутраной барацьбе гэрояў, аб іх нутраных сутычках.

Аповесць разгортваецца па дзвюх лініях: па лініі Сьцяпана і лініі Аленкі—гэтых дзвюх галоўных асоб аповесці. „На парозе“ гэтыя дзве лініі йдуць разам, час-ад-часу перакрываючыся. „За парогам“ гэтыя лініі далёка і надоўга разыходзяцца—Менск і Загор’е—і толькі ў канцы аповесці зноў зыходзяцца ў Заборцах, каб ужо ісьці разам. Праўда, разышоўшыся гэтыя лініі маюць імкненьне сыйсьціся і паміж імі перакідаюцца ніткі—лісты Сьцяпана і Аленкі. Першая лінія, лінія Сьцяпана багата даўжэйшая за другую і мае шмат скрываўнасьці. Гэта зразумела. Сьцяпан пападае ў горад, дзе жыцьцё яго стыкае з безьліччам людзей; да і пісьменьнік меў на ўвазе даць шырокі малюнак жыцьця рабфакаўскай моладзі, а такі ўзор можна было даць толькі скрываўненьнем розных ліній.

Разгортаньне аповесці ў двух топографічных месцах, звязаных з двума гэроямі, уласьціва для прыгодніцкіх твораў, але пры ўмове, калі пісьменьнік будзе працягваць то адну, то другую лінію, абрываючы іх на самых рашучых пунктах. Такі інтрыгуючы спосаб апавяданьня не ўласьцівы Я. Коласу. У гэтай аповесці няма „скачкоў“, няма „абрываў“ няма і „забяганьня наперад“. Аповесць пачынаецца характарыстыкай Сьцяпана і разгортваецца амаль выключна ў хронолёгічнай паступовасьці.

У аповесці „На прасторы жыцьця“ часта ўжываецца прыём ускоснай экспазыцыі. Ён ужываецца нават там, дзе можна было б ужыць простую экспазыцыю.

Упрыклад: „Тут ужо Сьцёпка ня мог стрымацца і прывнаўся Аленцы, што ён вучыцца, што ў яго ёсьць шырокія пляны, толькі ён нічога аб іх ня кажа, а Аленка аб іх не павінна нікому казаць, бо ён толькі ёй адной і казаў аб гэтым“. Ускосная экспазыцыя вогуле зьмяняе дынамічнасьць, вобразаць і эмацыянальнасьць аповесці.

Ад аповесці „На прасторы жыцьця“, як і ад усіх твораў Я. Коласа, веся задушэўнасьцю і шчырасьцю, між пісьменьнікам і чытачом завязваецца інтымная сувязь.

Чым гэта дасягаецца?

Гэта, як мы ўжо адзначалі, вышэй, тлумачыцца характарам ролі апавядальніка і характарам стылю аповесці. Апавядае сам пісьменьнік, пры гэтым робіць частыя „лірычныя адхіленьні“ і „звароты да чытача“, так-што ўвесь час адчуваецца сам пісьменьнік, які як-бы размаўляе з чытачом. Накшталт: „Справа, бачыце, у тым, што тады калі Сьцёпка віхрыцца на вуліцы, яму кожны раз пападаецца на вочы гэтая Аленка, дачка Андрэева“. Аповесць пера-

сыпана такімі зваротамі: „бачыце“, „разумеце“, „сказаць праўду“, „калі можна так сказаць“, „калі хочаце ведаць“, „падумаўце, якая хітрая“ і да т. п.

Апісаньне гэроюў ня столькі вобразае, колькі лірычнае. Чытач, упрыклад, мала ўяўляе сабе постаць і твар Аленкі, бо дакладнай зарысоўкі яго пісьменьнік не падае, а замест гэтага багата надзяляе яго лірычнымі эпітэтамі, кштаалтам: „Прыгожыя бровы“ і такія „слаўныя вочы“, „губкі яе строгія, а ў ачох сьмех руниць“ сьвежыя губкі“, „русовая галоўка“ з мілым тварыкам і яснымі, „удумнымі вочкамі“. І гэтыя „ясныя прыветныя вочкі“ пазіраюць на чытача некалькі раз.

Стыль аповесьці вогуле (стыль у вузкім сэнсе) можна азначыць, як стыль проты, бяз жаднай вычурнасьці, стыль адбівачы народную стыхію. У аповесьці трапляюцца часта ўдалыя народныя звароты, накштаат: „Няк не маглі на каня ўзбьіцца“, або „Калі ты, гад, пойдзеш проці бога, то я з цябе скуру залуплю“, ці „Параспускаліся гадаўё, як старэцкія пугі“ і да г. пад. Але гэтая асаблівасьць у стылі, якая, бадай, наймацней выяўлена ў „Родных зьявах“, „На прасторы жыцьця“ сьціраецца, уступаючы месца, хаця вельмі павольна, чыста літаратурным вобразам і зваротам.

Багата ў аповесьці і русізмаў. У гэтае дзедзіне стыль Я. Коласа заўжды адбіваў народную гутарку, і калі які-небудзь русізм запановаў у народнай гутарцы, то незалежна ад таго, ёсьць у беларускай мове адпаведнае слова, або зварот ці няма, Колас яго ўжывае. Але, нам здаецца, што Я. Колас ідзе ў гэтым кірунку далей чым гэта льга і патрэбна: ён часам ужывае такія словы і звароты, якія бяз усякай шкоды—і стылістычнай, і гукавой, і мэтрычнай—можна было-б падмяніць чыстымі беларускімі зваротамі. Гэта можна адзначыць і ў аповесьці „На прасторы жыцьця“. Такія русізмы трапляюцца даволі часта ўпрыклад: „папіросу“, „расказ“ (у сэнсе „апавяданьне“), „сяло валнавалася“, „нядзеля“ (замест „тыдзень“) і да т. п.

Зрабіўшы падсумаваньне ўсяму, што было азначана вышэй, можна даць некаторыя, агульныя высновы ў дачыненні да творчасьці Я. Коласа сёнешняга дня.

Гэтыя высновы можна зрабіць у чатырох разрэзах—адпаведна чатыром координатам, па якіх намі разглядалася аповесьць:

1. У разрэзе крыніц траба констатаваць тую акалічнасьць, што ў творчасьці Я. Коласа і зараз пануе канкрэтнасьць, ён і сёння зьяўляецца тыпатаарам назіраных канкрэтных вобразаў, а ня

філёзофам, які разьвязвае ў сваёй творчасьці адцягненыя праблемы,) падтасоўваючы да гэтага жыцьцёвыя факты,—гэта папершае; а па-другое: эгоцэнтрызм творчасьці Я. Коласа, які быў моцна выяўлены ў ім у „Новай зямлі“, „У палескай глушы“ і інш., зараз слабее, даючы больш месца навакольнай рэчаіснасьці.

2. У разрэзе соцыяльным—Я. Колас і сеньня застаецца сялянскім пісьменьнікам; гэты соцыяльны пласт непадзельна пануе як у тэматыцы пісьменьніка, так і ў формальна-мастацкіх яго актыўнасьцях.

3. У разрэзе формальна-мастацкім аб творчасьці Я. Коласа нашых дзён можна казаць, што ў ёй пануе мастацкі рэалізм, агорнуты лёгкай тканкай романтикі; гэта романтика Я. Коласа выплывае з яго псыха-ідэолёгіі.

4. Я. Коласу яшчэ з самага пачатку літаратурнага шляху была ўласць іва маладая імклівасьць „На прасторы жыцьця“, адгэтуль усе яго гэроі, асабліва ў якіх адчуваецца коласаўскі эгоцэнтрызм, падзелены гэтай імклівасьцю; адгэтуль у творчасьці Я. Коласа б'е моцная крыніца романтикі моладасьці ¹⁾. Пра Лабановіча, упрыклад, пісьменьнік кажа: „яго цягнула вольная праца ў гэтых невядомых яму прасторах людакога жыцьця“ ²⁾.

Сымон Музыка таксама бязьмерна любіць прасторы і волю. Ён кажа:

Волі, волі і прастору!
Прэч граніцы!
Жыве ў сэрцы пльмень крыніцы.
Дух жывы-агонь даяньніцы.
Гэй угору!
Волі, волі і прастору!

(„Сымон Музыка“, ст. 225).

Але гэтыя імкненьні „На прасторы жыцьця“ ў дакастрычнікавы час скоўваліся моцнымі ланцугамі. Гэтую думку Я. Колас выказвае ў наступных словах:

Ды што нам у тым прастору,
Што нам шыр без берагоў,
Калі мы—чаўночкі ў моры
Без вясел, без жагалёў!

¹⁾ Мы тут называем романтизм Я. Коласа як романтизм моладасьці, а не як літаратурную школу, але ня ў грунтоўваем гэтага палажэньня, бо гэта затрымала-б нас надоўга; аб характары романтизму Я. Коласа можна—і патрэбна—пісаць спецыяльны досьлед.

²⁾ „У Палескай глушы“, выд. 2-е, ст. 102.

5. „Маладняк“, № 8.

І арлу прастор ня мілы,
Хоць і волася яму пудь,
Калі ён ня мае сілы
Вольна крыльлямі ўзмахнуць.

(„Сымон Музыка“, ст. 72).

Сьцяпан Барута надзелены таксама гэтай імклівасьцю. Яму „Хацелася кудысь пайсьці, нешта зрабіць, адным словам, паказаць што на сьвеце ёсьць Сьцёпка, каб гэты сьвет зьвярнуў на яго ўвагу“. Пасьля, калі Сьцяпан загартаваўся ў колах камсамольцаў-рабфакаўцаў, яго романтична-індывідуалістычная імклівасьць „кудысь пайсьці“, „нешта зрабіць“ пераходзіць у выразна акрэсьленую грамадзка-карысную працу, і Сьцяпан выходзіць „на шырокія прасторы жыцьця“ і выяўляе сваё „я“ „у шырокіх размахх грамадзкай работы“.

Зараз романтизм моладасьці Я. Коласа выліваецца ў романтику калектыўнай грамадзкай працы, у романтику соцыялістычнага будаўніцтва.